

PODMORSKI NALAZ KASNOANTIČKIH SVJETILJKI U UVALI POLAČE NA MLJETU

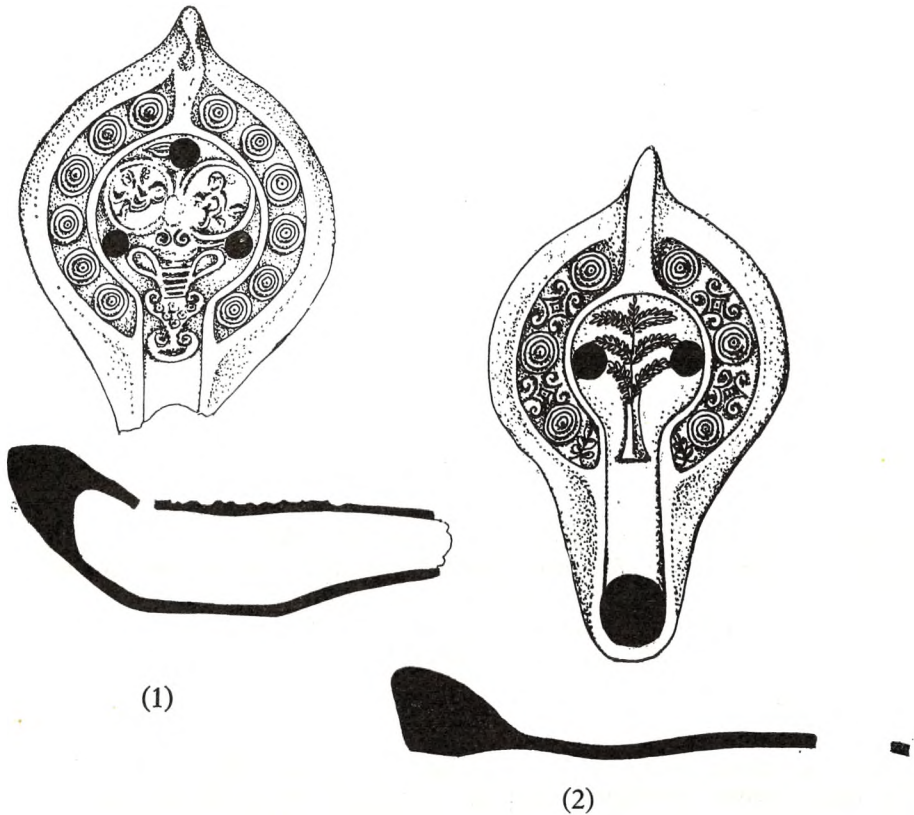
U okviru hidroarheoloških rekognosciranja i zaštitnih istraživanja na otoku Mljetu, koje obavlja Republički zavod za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu zajedno s Centrom za naučni rad JAZU (Pomorski muzej) u Dubrovniku, 1975. godine ponovo se pristupilo sistematskom zaštitnom podmorskom istraživanju u luci Polače, koje je prije nekoliko godina Republički zavod bio započeo u suradnji sa Zavodom za zaštitu spomenika kulture u Dubrovniku.

Uvala Polače je zaštićen, duboko usječen zaljev na sjeverozapadnom dijelu otoka i najbolja luka na otoku Mljetu. Luka je bila intenzivnije naseljena već od I stoljeća n. e. pa sve do XI stoljeća,¹ a njen značaj raste osobito gradnjom velike palače tipa rimske ladanjske vile iz kasnog carstva. Ovaj monumentalni objekt Dyggve je datirao u V stoljeće, sudeći prema poligonalnom obliku krila i apside, te razvijenom pročelju i auli.²

¹ Appian spominje kako je Mljet postao carski posjed u doba Augustova ratovanja u Iliriku, kada je August pokorio stanovnike Korčule i Mljeta, jer su napadali rimske brodove na Jadranu. Appiani Alexandrini: *Romanorum Historiarum. De rebus Illyricis*, cap. XVI, Parisii 1877; B. Gušić — C. Fisković: *Nacionalni park Mljet — Otok Mljet*, Zagreb 1958, str. 8; B. Gušić: *Mljet, antropogeografsko ispitivanje*, I dio, Zagreb 1931, str. 16.

² A. Dyggve: *Palača na otoku Mljetu sa novog gledišta*, Zbornik za umetnostno zgodovino, V/VI, Ljubljana 1959.

Prijatelj je bio skloniji nešto starijoj dataciji, u kraj III ili početak IV stoljeća, i većem ugledanju njenih graditelja na Dioklecijanovu palaču, dok Karaman dataciju pomiče još ranije. K. Prijatelj: *Kasnoantička palača u Polačama na Mljetu*, *Arhitektura* III, 1949; Lj. Karaman: *O rimskom zaseoku u Polačama na otoku Mljetu*, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LVI—LIX, Split, 1949—57; Isti: *Razgovori o nekim problemima domaće historije, arheologije i historije umjetnosti*, II, *Peristil* 5, 1962.

Svakako se gradnjom palače na ovome mjestu akumulirao veći broj stanovnika i uvjetovao gradnju nekih drugih objekata za upotrebu tome stanovništvu, a najznačajniji je starokršćanska bazilika, građena u svojoj najranijoj fazi u V i početkom VI stoljeća, a dograđivana od VI do IX stoljeća.³ Kulminaciju prosperiteta ovoga otoka u V i VI stoljeću dokazuje i podatak da se 489. godine vrijednost ovoga carskog posjeda procjenjuje na 200 solida godišnje, što je zaista mnogo.⁴

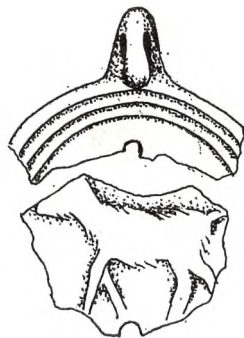
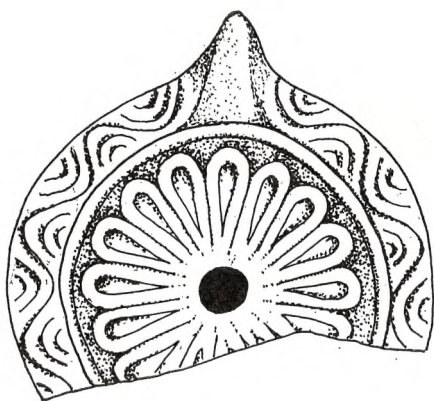
³ A. Mohorovičić: Prilozi poznavaju razvoja arhitekture na otoku Mljetu, Beritičev zbornik, Dubrovnik 1960.

⁴ Godine 489. Odoakar dariva svoga »comes domesticorum« posjedima kod Siracuse i na Mljetu i vrši procjenu imanja. G. Marini: I papiri diplomati, Roma, 1805, No 82; B. Gušić: Nav. dj., str. 16; B. Gušić — C. Fisko- vić: Nav. dj., str. 8; U darovnicu se svakako uključuje i kasnoantička palača u sklopu starog carskog posjeda iz vremena prije Odoakarovog osva- janja Dalmacije, a ne kako De Azevedo tumači, da je palaču sagradio tek Pierius kada je dobio posjed. I. Nikolajević: Veliki posed u Dalmaciji u V i VI veku u svetlosti arheoloških nalaza, Zbornik radova Vizantološkog instituta, knj. XIII, Beograd 1971, str. 280; M. Cagiano De Azevedo: Il Pa-

Osim bogatih kopnenih arheoloških ostataka, podvodna istraživanja u ovoj uvali pobuđuju interes i potrebna su iz više razloga. Prostrana uvala Polače imala je izuzetan značaj za plovidbu južnim dijelom Jadrana. S gledišta navigacije, Mljetski kanal zbog svoje širine nije osobito prikladan, pogotovo za plovidbu po jakim sjevernim vjetrovima. Zato su veće zaštićene uvale na otoku Mljetu, a osobito uvala Polače, imale važnu ulogu. One su se koristile kao sklonište brodovima koji su plovili prema sjeveru po južnim vjetrovima, a štatile ih pred olujnim vjetrovima sa zapada. Uvala Polače bila je još pogodno utočište brodovima koje je zahvatila velika bura, što dokazuje i niz podmorskih ostataka na otočićima i rtovima oko Polača.

Gradnjom palače i jačim naseljavanjem, ova prostrana uvala imala je uvjete i za zimovanje nekih brodova, te je dobila karakter prave antičke luke. Sama palača bila je u izravnoj vezi s morem i, bez obzira na uzdizanje vodostaja, jasno je da je bila građena tik uz liniju obale.

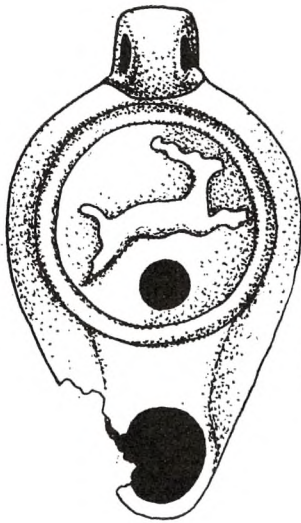
latium di Porto Palazzo a Meleda, Atti del convegno internazionale sul tema: Tardo antico e alto Medioevo. La forma artistica nel passaggio dall' antichità al medioevo, Roma, Accad. Nazionale dei Lincei, 1968, str. 273—277.

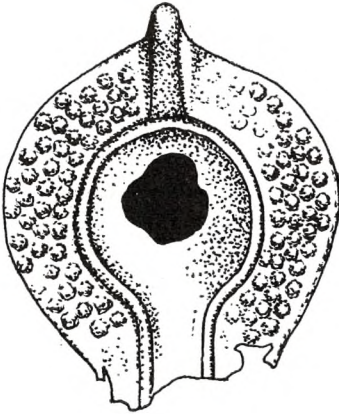
(3)

(4)

(5)

(6)

Podmorska istraživanja su pokazala da se jugoistočna strana uvale koristila za pristajanje brodova i vršenje određenih trgovačko-lučkih operacija. Još prilikom prvih rekognosciranja ustanovljen je, zapadno od palače, podvodni nasip, kao ostatak starog gata, koji je možda bio u upotrebi kod gradnje palače, a prostor ispred same današnje obale pružio je najviše nalaza, 20 — 40 cm ispod površinskog sloja pijeska.⁵

⁵ Z. Brusić: Izveštaj s podmorskih arheoloških rekognosciranja i istraživanja na otoku Mljetu 1975. Neobjavljeno.

(7)

Već radovi 1970. i 1971. donijeli su na vidjelo dosta kasnoantičke i ranobizantijske keramike, novca, te primjerak bizantijske kopče (VII stoljeće)⁶ i fibule u obliku lava (VI—VII stoljeće).⁷ Brojnost kasnih nalaza izvađenih 1975. potvrđuje još jednom da je najveća frekvencija ove luke bila od IV do VI stoljeća.

Vremenski raspon datacije nalaza iz posljednje akcije 1975. inače se kreće od II do kraja VI stoljeća n. e., osim nekih sitnijih ulomaka keramike koji bi mogli pripadati već I stoljeću.

Od keramike, koju možemo datirati već u II i početak III stoljeća n. e., nađeni su fragmenti terra sigilate chiare, i to: zdjela ovalnog narebrenog dna slabo zadebljana s unutrašnje strane usta, te tanjur svijetlo crvene boje, koja se lako otire. Dosta je fragmenta zdjela s kosim i zadebljanim obodom i pečatiranim ukrasom na dnu (u obliku rozete, koncentričnih krugova i sl.), koje su se osobito mnogo proizvodile u IV stoljeću. Svi ovi oblici česti su na čitavom Mediteranu, a podrijetlom su iz Afrike. Od ostalih značajnijih keramičkih nalaza susrećemo fragmente zdjela s dvostruko profiliranim gornjim dijelom, te fragmente amfora raznih tipova od IV do VI stoljeća.

Želimo se, međutim, ovdje poblize osvrnuti samo na nekoliko kasnoantičkih i ranokršćanskih svjetiljki, čitavih ili u fragmentima, koje spadaju u najljepše nalaze posljednje hidroarheološke

⁶ Z. Vinski: Kasnoantički starosjedoci u salonitanskoj regiji prema arheološkoj ostavštini predslavenskog supstrata, *Vjesnik za arheol. i hist. dalmat.* LXIX, Split 1967, str. 29, al. a, bilj. 279.

⁷ Z. Vinski: *Nav. dj.*, tab. XII, sl. 4, bilj. 173.

akcije u luci Polače. Dva primjerka ističu se svojom osobitošću i relativno dobrom očuvanošću. To je u prvom redu svjetiljka s ukrasom kantarosa (sl. 1). Ona ima kruškoliko ovalno tijelo sa stajacim prstenom na dnu. Drška joj je klinasta, a disk u sredini lagano udubljen. Široki plitki kanal spaja disk s ravnim i izduženim nosom. Na disku su stilizirane konture dviju ljudskih figura, koncentriranih u dva kruga, a ispod je veliki kantaros s ručkama. Polovica kantarosa nalazi se već u kanalu koji spaja disk s nosom. Na širokim plosnatim ramenima svjetiljke pečatni je ornament ograničen u plastičnoj vrpci, a sastoji se od 12 koncentričnih krugova, po 6 sa svake strane. Svjetiljka ima na disku 3 rupice za ulje, a na nosu poveći otvor za fitilj. Izrađena je od crvenkaste gline.⁸

Druga svjetiljka s ukrasom palme (sl. 2) sačuvana je samo u gornjoj plohi s drškom i nosom. Ploha je kruškolikog oblika. Drška je klinasta, disk lagano udubljen, a široki i plitki kanal spaja ga s ravnim izduženim nosom, isto kao na prethodno opisanom primjerku. Na disku je palma simetričnog oblika s po 3 grane sa svake strane. Na plosnatim širokim ramenima, zaokružen u plastičnoj vrpci, pečatni je ornament od 6 koncentričnih krugova (po 3 sa svake strane) izmjenično s 4 ukrasna kvadratića s produženim krajevima u obliku spirale. U uglovima plastične vrpce, prema nosu, nalazi se po jedan akantov list. Svjetiljka ima 2 rupice za ulje i dosta veliki otvor za fitilj, a izrađena je od crvenkaste gline.⁹

Karakterističan oblik ovih svjetiljki očituje se u njihovoj kruškolikoj formi, koja u jednu cjelinu zaokružuje disk s plosnatim ramenima i nos svjetiljke. Ovaj oblik postepeno se formira iz općeg razvoja kasnoantičke svjetiljke. Razmak između samog diska i nosa vezuje se plitkim kanalom. Drška poprma vrlo jednostavan klinasti oblik i nije više probušena. Pečatni ornament na vrpci na plosnatim ramenima svjetiljke uvijek je geometrijskog oblika — koncentrični krugovi, trokutići, kvadratići ili srca, cvjetići, palmino lišće i sl., a na disku se najčešće javljaju kršćanski motivi i simboli — riba, križ, palma, golubica, Kristov monogram, kantaros, lav¹⁰ ili biblijske scene.¹¹ Ovakve svjetiljke iz zbirke Arheološkog muzeja u Zagrebu, Vikić-Belančić je klasificirala u posebnu grupu rimskih svjetiljki s ukrasom — nazvavši ih »kruškolike svjetiljke s drškom« (Broneer tip XXXI, Ivanyi tip XII).¹²

⁸ Oštećena je u predjelu nosa i otvora za fitilj. Uz otvor za fitilj su tragovi paljenja. Duž. 10,9 cm, šir. 7,6 cm, vis. 2,9 cm.

⁹ Duž. 11,2 cm, šir. 6,3 cm.

¹⁰ H. Menzel: *Antike Lampen im Römisch-Germanischen Zentralmuseum zu Mainz*, 1954, str. 92, tab. 77.

¹¹ C. Fisković: *Tri ranokršćanske lucerne s Majsana, Adriatica prae-historica et antiqua*, Zagreb 1970.

Ovaj tip svjetiljki nastao je u ranom IV stoljeću u sjevernoj Africi, s najjačim centrom proizvodnje u Aleksandriji. Održao se s nekim modifikacijama sve do VII stoljeća. Zbog njihovog mjesta podrijetla nazivaju se »afričke«, a zbog motiva još i »starokršćanske« svjetiljke. U V stoljeću počinje njihov intenzivniji eksport u Grčku i Italiju, gdje se uskoro kopiraju i samostalno proizvode, te izvoze po čitavom Carstvu.¹³ Susreću se, među kasnim nalazima na atenskoj Agori, već sredinom IV i u V stoljeću.¹⁴

Dva primjerka iz Polača su radovi dobre fature i precizno izrađena ukrasa, a prema motivima ukrasa mogli bi se datirati već u IV stoljeće. Motiv koncentričnih krugova nalazimo u zbirci Arheološkog muzeja u Zagrebu na svjetiljci iz Rijeke iz IV stoljeća,¹⁵ a u zbirci muzeja u Mainzu na svjetiljci iz Mileta,¹⁶ premda su i inače koncentrični krugovi u kombinaciji s drugim ornamentom česti na svjetiljkama ovoga tipa. Motiv kvadratića produženih krajeva u spiralu identičan je kao na svjetiljci s atenske Agore iz istog razdoblja.¹⁷ Palma i kantaros se, također, dosta rano javljaju kao kršćanski motiv na kasnoantičkim svjetiljkama.¹⁸

Tipu navedenih svjetiljki pripada, također, jedno sačuvano dno svjetiljke izvađeno u uvali Polače, na kojemu se vidi stajajući prsten, lagano ulupljen, koji se produžava u obliku malog kanalića preko dna nosa. U sredini prstena nejasno se razaznaje znak koji nalikuje grančici, s 4 zareza poviše njega.¹⁹

Svi ostali primjerci izvađeni u uvali Polače, djelomično sačuvani, pripadaju nešto starijim tipovima od »afričkih« svjetiljki. To su uglavnom prijelazni oblici okruglih svjetiljki prema kasnijim oblicima, kojima forma tijela nije više rastavljena od nosa, nego se izdužuje u ovalan oblik, koji zaokružuje u jednu cjelinu i tijelo i nos.

Svjetiljka s rozetom (sl. 3) sačuvana je samo u svojoj gornjoj plohi s drškom, ali čitav predio nosa joj nedostaje. Drška joj je klinasta, tijelo okruglo. Disk je udubljen, s rupicom u sredini, a ramena široka. Na disku je ukras rozete s 14 latica, a na rame-

¹² B. Vikić-Belančić: Antičke svjetiljke u Arheološkom muzeju u Zagrebu, Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu, sv. 5, Zagreb 1971, str. 118.

¹³ H. Menzel: Nav. dj., str. 90.

¹⁴ Lamps from the Athenian Agora — Excavations of the Athenian Agora, Picture Book No. 9, Princeton — New Jersey 1963, sl. 62—68.

¹⁵ B. Vikić-Belančić: Nav. dj., Tab. XXIV-2, kat. br. 822, str. 167.

¹⁶ H. Menzel: Nav. dj., Tab. 77—8, kat. br. 603, str. 92.

¹⁷ Lamps... sl. 67.

¹⁸ Primjerak iz Drniša iz IV stoljeća, premda s nešto stiliziranijom palmom. B. Vikić-Belančić: Nav. dj., Tab. XXIV-5, kat. br. 86, str. 167. Svjetiljka s atenske Agore iz sredine IV stoljeća. Lamps... sl. br. 62. Kantaros s ribom na kruškolikim svjetiljkama s drškom, premda nešto različitog oblika, javlja se na primjerku iz Osijeka, IV stoljeće. B. Vikić-Belančić: Nav. dj., Tab. XXIV-7, kat. br. 286, str. 167.

¹⁹ Istom tipu pripada i jedan manji fragment klinaste drške s dijelom ramena.

nima ornamentalni ukras vijugavih linija. Rađena je od žućkaste gline.²⁰ Ovaj fragment, premda nedostaje nos, po ostalim svojim karakteristikama mogao bi pripadati grupi svjetiljki koje Vikić-Belančić naziva »okruglo-ovalnim svjetiljkama prema disku trapezasto ili ravno završena nosa« (Broneer tip XXVII, Ivanyi tip X),²¹ a može se donekle usporediti sa svjetiljkom iz Karlobaga, koju je publicirao još Brunšmid.²²

Ovakve svjetiljke najraširenije su u Grčkoj,²³ na grčkim otocima i u Maloj Aziji, a njihov vijek trajanja je dug, od kraja I stoljeća n. e. do III i IV stoljeća.²⁴ Budući da naš primjerak nije najfinije fature, čime se ove svjetiljke odlikuju u početku svoga razvojnog puta, vjerojatno pripada nešto kasnijem razdoblju III ili IV stoljeća. Vikić-Belančić ističe srodnost ovoga tipa s tipom Leschcke VIII, tj. s tipom svjetiljki kratka zaobljena nosa koje su talijanskog podrijetla.²⁵ Jedan mali fragment finije fature s likom kože na disku (sl. 4) upućuje nas da pomislimo na ovaj tip, premda je fragment nedovoljan da bi se mogao sigurnije datirati. To je jedna drška s rupom i dio uskog ramena s 3 kanelure, koje se udubljuju prema disku, te mali fragment diska na kojemu se vidi reljefni ukras s likom kože.

Među tipove svjetiljki koje su već potpuno preuzele ovalan oblik, a Vikić-Belančić ih naziva »ovalne svjetiljke organski povezana nosa« (Broneer tip XXVIII, Ivanyi tip XI)²⁶ i osobito su uobičajene za kasniju fazu svjetiljki III i IV stoljeća, spadaju 3 svjetiljke iz Polača. One su različite po svojim detaljima, ali ih osnovna forma ujedinjuje u jednu grupu kasnoantičkih svjetiljki.

Svjetiljka s likom jelena na disku ima duguljasto tijelo, a na dnu stajači prsten (sl. 5). Disk joj je malen i okrugao, a spuštenu ramenu se produžuju u nos s povećom rupom za fitilj. Drška joj je plastično zavrnutu prema disku i tvori nepravilnu rupu. Disk je obrubljen jednom kanelurom, a u sredini je reljefni prikaz jelena u skoku. Pri dnu diska je rupica. Svjetiljka je izrađena od tamno smeđe gline.²⁷

Karakteristike ove svjetiljke dosta su specifične, pogotovo oblik drške, ali se može svrstati u opći tip ovalnih kasnoantičkih svjetiljki.

Svjetiljka s ukrasom plastičnih točaka (sl. 6) ima također ovalno tijelo. Drška joj je jednostavna, pločasta, a mali disk s

²⁰ Duž. fragmenta 6,8 cm, šir. 8,1 cm.

²¹ B. Vikić-Belančić: Nav. dj., str. 116.

²² B. Vikić-Belančić: Nav. dj., Tab. XIV-4, kat. br. 215, str. 159.

²³ Lamps... — »Lamps development 200 B C-200 A D« i »Lamps development 200-700 A D«, tab. na str. 28 i 29.

²⁴ B. Vikić-Belančić: Nav. dj., str. 116.

²⁵ Menzel ove svjetiljke naziva »Lampen mit einfachen Rundshnauze« i dijeli ih u nekoliko grupa. H. Menzel: Nav. dj., str. 49.

²⁶ B. Vikić-Belančić: Nav. dj., str. 117.

²⁷ Svjetiljka je oštećena uz nos. Duž. 9,2 cm, šir. 6 cm, vis. 2,3 cm.

jednom rupom obrubljen je jednom kanelurom i povezan širokim kanalom s nosom. Ramena su joj široka, spuštена i ukrašena s 4 gуста reda ispupčenih točaka. Na dnu je stajaći prsten ukrašen nizom crtica, a od njega se granaju 4 pruge s nizom crtica prema vanjskom rubu svjetiljke. Rađena je od smeđe gline grublje izrade.²⁸

Ova svjetiljka ima dosta uobičajene karakteristike ovalnog tipa iz kasnije faze svjetiljki III i IV stoljeća. Ukraш točkica sa širokim spuštenim ramenima vrlo je čest kod ovakvih svjetiljki. Inače je kod tih svjetiljki ukraш vrlo skroman i sastoji se od vitica, listića, štapića ili kapalji. Identičan primjerak našoj svjetiljci nalazimo u inventaru svjetiljki kasnorimske i ranobizantijske keramike iz kastruma Iatrus.³⁰

Treći primjerak ovalne svjetiljke iz Polača, organski povezana nosa, sačuvan je samo u dijelu gornje plohe s diskom (sl. 7). Disk je udubljen, vrlo izdužen i vezan za nos. U sredini diska je rupica. Ramena su spuštена i na njima je pečatni ukraш koncentričnih krugova. Drška je plastično zavinuta prema disku.³¹

Nalaz svjetiljki u Polačama pokazuje široki raspon oblika, koji se kreće u okvirima kasnoantičke i ranokršćanske tipologije od III do V stoljeća n. e. One su importirane morskim putovima iz raznih krajeva zapadnog Mediterana, što nije čudno, ako se uzme u obzir značaj naselja u Polačama, kao bogatog posjeda u kasnoj antici, i značaj same luke u plovidbi duž istočne obale Jadrana. Njene veze su bile dobre i sa susjednim kopnom, jer se preko Pelješca, čije su obale stanovnici ove luke mogli vidjeti iz svojih kuća, lako stizalo u Naronu.

Osobito ističem vrijedan nalaz dviju takozvanih »afričkih« svjetiljki, koje, zajedno sa svjetiljkama istog tipa nađenim na nedalekom otočiću Majsanu, potvrđuju da one nisu bile rijetkost u ovim krajevima.

²⁸ Svjetiljka je oštećena uz nos. Duž. 6,6 cm, šir. 5,9 cm, vis. 2,5 cm. Sličnom tipu pripada i manji fragment pločaste drške i dijela ramena na kojemu je ukraш ispupčenih točaka.

²⁹ B. Vikić-Belančić: Nav. dj., str. 117; Tab. XXIII-18, kat. br. 254, str. 164.

³⁰ G. Gomolka: Katalog der Kleinfunde — Klio Beiträge zur alten Geschichte. Band 47, 1966. Kat. br. 55, str. 298. Tab. VIII-55.

³¹ Duž. fragmenta 7,2 cm, šir. 4,6 cm.

Anica Kisić

THE UNDERSEA DISCOVERY OF THE LAMPS FROM THE TIME
OF LATE ANTIQUE IN THE BAY POLAČE
ON THE ISLAND MLJET

Summary

The bay Polače on the island Mljet was already much populated from the 1st century A. D. to the 11th century. Owing to its good geographic position it was very important for the navigation across the Adriatic sea in the south a big palace from the time of late antique gives the place a particular importance. The prosperity of Mljet reached its highest point in the 5th and 6th centuries. The bay becomes a real antique port. It is proved by the undersea research. In 1975 a great number of pottery from the time of late antique from the 2nd to the end of the 6th centuries A. D. was found. Most of them are from the 4th to the 6th centuries.

Among the most precious discoveries are 7 larger fragments of the lamps from the time of late antique and early christian. They were imported from different parts of the west Mediterranean. Two best preserved pieces are pear — like lamps with two motives of Cataros (Singers) and a Palm, and with an engraved ornament of circles. Such kinds of lamps from the old christian time are called »African« made early in the 4th century in North Africa (Pictures No. 1 and 2).

All other pieces are older and they are transitional forms of round lamps to oval ones which were made later. It is the lamp with a rosette. This type is very often in Greece and Asia Minor from the end of the 1st A. D. to the 3rd and 4th centuries (picture No. 3). Other 3 fragments of lamps are completely oval and they are important for the later period in development of lamps in the 3rd and the 4th centuries A. D. (pictures No. 5, 6, 7).